

Карпець Ю.В.

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз процесуальних особливостей призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо військових злочинів, скоєних під час збройної агресії проти України. У зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, питання кваліфікації, розслідування та судового розгляду військових злочинів набуває особливої актуальності. Військові злочини, відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, охоплюють грубі порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема умисне вбивство, катування, руйнування цивільних об'єктів, депортацію цивільного населення тощо.. У межах кримінального провадження щодо таких злочинів судова експертиза виступає важливим інструментом здобуття об'єктивної інформації про обставини правопорушення, засоби його вчинення, наслідки та суб'єктів. В аспекті викладеного наголошується, що при розслідуванні означених кримінальних проваджень саме судова експертиза в сучасних умовах є не лише джерелом доказів, а й засобом документування злочинів, які можуть мати кваліфікацію як міжнародні. Наголошується, що експертні дослідження мають важливе значення не тільки для українського кримінального судочинства, а і для судочинства, яке потенційно може здійснюватися в рамках міжнародного кримінального процесу (МКС). Автор виокремлює основні види експертних досліджень, що застосовуються у практиці: судово-медичну, вибухотехнічну, криміналістичну, трасологічну, психолого-психіатричну, військово-експертну, а також аналіз цифрових відео- та аудіодоказів. Окрема увага приділяється питанням доступу до місця події, збереження доказів, міжвідомчої та міжнародної співпраці, участі іноземних експертів та стандартизації процедур. У публікації наведено приклади з української та міжнародної практики, акцентовано на ролі дотримання ланцюга доказового обігу (chain of custody). Сформульовано висновки щодо необхідності вдосконалення правового регулювання, зміцнення технічної бази та інтеграції національних механізмів з міжнародними стандартами у сфері розслідування воєнних злочинів.

Ключові слова: військові злочини; судова експертиза; кримінальне провадження; збройна агресія; міжнародне право, криміналістика, кримінальний процес, міжнародний кримінальний процес.

Постановка проблеми. У зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, питання кваліфікації, розслідування та судового розгляду військових злочинів набуває особливої актуальності. Військові злочини, відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, охоплюють грубі порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема умисне вбивство, катування, руйнування цивільних об'єктів, депортацію цивільного населення тощо [1]. У межах кримінального провадження щодо таких злочинів судова експертиза виступає важливим інструментом здобуття об'єктивної інформації про обставини правопорушення, засоби його вчинення, наслідки та суб'єктів.

В умовах війни роль експертних досліджень зростає, адже багато доказів можуть бути знищені або деформовані внаслідок бойових дій. Призначення експертиз, їх проведення, узгодження з міжнародними стандартами та подальше використання висновків у судовому провадженні вимагають чіткого процесуального регулювання [2]. Зважаючи на це, актуальним є дослідження особливостей призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях, пов'язаних із воєнними злочинами, з урахуванням сучасного стану законодавства, практики і міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальному процесі розглядалися багатьма українськими та зарубіжними

науковцями. Серед найвпливовіших дослідників варто відзначити В. В. Цимбалюка, який акцентував увагу на теоретичних і практичних засадах судової експертизи в кримінальному процесі [5]. М. В. Костенко вивчав методичні аспекти підготовки та проведення експертних досліджень у кримінальних провадженнях. Ю. М. Грошевий та В. П. Колесник досліджували процесуальне значення експертизи як доказу, зокрема в умовах складних обставин досудового розслідування.

Особливості розслідування військових злочинів у межах кримінального процесу знайшли відображення у працях таких науковців, як І. Б. Удуд, Н. В. Савченко, О. В. Гусаров [7]. Вони підкреслювали роль судової експертизи у розкритті злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту, і необхідність адаптації національного процесуального законодавства до реалій війни.

З-поміж практиків важливу роль відіграють працівники Офісу Генерального прокурора України, які координують роботу з розслідування воєнних злочинів, військові прокурори, експерти Національного бюро судово-медичної експертизи, фахівці з вибухотехнічних, трасологічних та інших видів експертиз. Цінним є також досвід міжнародних організацій, зокрема Міжнародного кримінального суду, Human Rights Watch, Amnesty International, які застосовують стандартизовані методики збору та аналізу доказів у міжнародних збройних конфліктах.

Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально- і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, історико-правового аналізу.

Постановка завдання. Метою цієї статті є комплексне дослідження процесуальних особливостей призначення судових експертиз при розслідуванні військових злочинів в Україні. У межах поставленої мети передбачається виконання таких завдань: визначити ключові види експертиз, які застосовуються у розслідуванні воєнних злочинів; встановити нормативну базу та її відповідність міжнародним стандартам; проаналізувати практичні проблеми, з якими стикаються слідчі та експерти; запропонувати напрями удосконалення процесуального регулювання призначення експертиз у цій категорії справ.

Виклад основного матеріалу. Судова експертиза є одним із центральних інструментів встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні щодо військових злочинів [3]. Її значення полягає у можливості підтвердити або спростувати версію слідства, встановити причинно-наслідкові зв'язки, ідентифікувати конкретних осіб, зброю, обставини, що мали місце під час вчинення злочину.

Військові злочини, які найбільш часто фіксуються в Україні, включають умисні вбивства цивільного населення, тортури, зґвалтування, руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, застосування заборонених засобів ведення війни. Кожен з цих випадків вимагає різного спектра експертиз: від судово-медичних, біологічних, трасологічних до психологічних, військово-експертних і екологічних.

Судово-медична експертиза залишається основним видом дослідження при фіксації тілесних ушкоджень або встановленні причин смерті [4]. У випадках масових вбивств або застосування тортур судово-медичний експерт не лише описує пошкодження, а й визначає їх характер, механізм утворення, давність, а також можливу зброю або предмет, яким вони були нанесені. Наприклад, експертний висновок про наявність вогнепальних поранень спереду може свідчити про розстріл мирного населення під час евакуації. У випадку ексгумації тіл із братських могил, експерт має зафіксувати як морфологічні ознаки смерті, так і можливі ознаки знущання, пов'язані з міжнародним гуманітарним правом.

Унаслідок інтенсивного застосування артилерії, мінометів, авіаударів та безпілотників, експертизи вибухотехнічного характеру є вкрай важливими. Вони дозволяють встановити тип боєприпасу, напрямок пострілу, відстань, наявність уражаючих елементів. Балістичні дослідження, своєю чергою, допомагають у випадках розслідування влучань у цивільні об'єкти – житлові будинки, лікарні, школи. Ідентифікація калібру, слідів на залишках снарядів, а також місця розташування знаряддя ведення вогню, має важливе значення при підготовці обвинувальних актів, зокрема проти вищого військового командування [4].

Трасологічні експертизи використовуються для встановлення механізму проникнення у приміщення, залишених слідів взуття, транспортних засобів, знарядь злочину. Хімічні експертизи дозволяють виявити залишки отруйних або заборонених речовин. Окремо варто виділити еколо-

гічні експертизи, які мають застосування в умовах забруднення навколишнього середовища – ґрунтів, води, атмосферного повітря – у результаті обстрілів складів хімічних речовин, паливно-мастильних матеріалів тощо. Це дає змогу документувати екоцид – нову категорію міжнародних злочинів, які можуть кваліфікуватися в рамках Римського статуту [1].

Психологічні експертизи призначаються у випадках, коли необхідно оцінити психоемоційний стан потерпілого (особливо в разі сексуального насильства, катувань), а також наявність психічних відхилень у підозрюваного. Психіатричні експертизи, у свою чергу, визначають осудність особи на момент вчинення дій, зокрема якщо йдеться про військовослужбовців, які могли діяти під впливом бойового стресу або психотравми [5]. Такі дослідження повинні базуватися на принципах етичності, конфіденційності та уникнення вторинної травматизації потерпілих.

Військово-експертна експертиза є відносно новим для української правозастосовної практики видом експертиз [4]. Вона застосовується для аналізу правомірності чи неправомірності застосування сили з точки зору військової доцільності, пропорційності та розрізнення (принцип distinction). Наприклад, експерти можуть визначати, чи дійсно об'єкт, по якому було завдано удару, мав стратегічне військове значення або ж був суто цивільним. Це особливо важливо для кваліфікації дій як воєнного злочину згідно з міжнародним гуманітарним правом.

Для встановлення факту знищення цивільного об'єкта, такого як школа чи лікарня, можуть бути призначені будівельно-технічна, вибухотехнічна та екологічна експертизи. Вони дозволяють визначити тип і джерело ураження, характер пошкоджень, можливу шкоду довкіллю. У випадку розслідування катувань цивільних або військовополонених вирішальну роль відіграє судово-медична експертиза, яка має бути проведена якомога швидше, щоб зафіксувати тілесні ушкодження до зникнення їх слідів [3].

Окрему категорію становлять експертизи відео- та аудіозаписів. В умовах сучасної війни відеофіксація стала одним із основних джерел доказів. Експерти проводять автентифікацію записів, аналізують метадані, встановлюють координати та часові рамки, ідентифікують на відео конкретних осіб, зброю або техніку. У справах воєнних злочинів дуже часто саме відеодокази слугують первинним доказом, на основі якого в подальшому здійснюється досудове розслідування [5].

З огляду на міжнародний характер розслідувань воєнних злочинів, експертизи, проведені в Україні, повинні відповідати міжнародним стандартам, зокрема стандартам Міжнародного кримінального суду (МКС) [1], Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), Статуту ООН. Особливо важливою є відповідність методик вимогам admissibility (допустимість доказів у міжнародному суді). Це включає забезпечення незалежності експертів, відсутність конфлікту інтересів, детальну документацію процедур та використання сертифікованого обладнання [5].

Наразі Україна співпрацює з низкою міжнародних слідчих груп (Joint Investigative Teams) та структур Євроюсту. Такі об'єднання дозволяють залучати експертів із інших країн, проводити спільні експертизи, передавати зразки на дослідження до спеціалізованих лабораторій у Європі та США. Водночас важливо дотримуватися вимог національного законодавства, щоб такі експертизи мали юридичну силу в українських судах [2].

Проблемним залишається питання призначення експертиз в умовах активних бойових дій. Часто місце злочину перебуває під тимчасовою окупацією або в зоні ризику для експертів. У таких випадках важливою є первинна фіксація доказів за допомогою спеціалізованих мобільних груп, які залучаються за підтримки міжнародних партнерів, зокрема у рамках проєктів ООН, ОБСЄ, Євроюсту.

Особливої уваги заслуговує дотримання вимог щодо «ланцюга збереження доказів» (chain of custody), який має бути задокументований на кожному етапі – від моменту виявлення речового доказу до передачі його до суду. Порушення цього принципу може призвести до втрати доказової сили висновку експерта або визнання його недопустимим у суді [5].

Ще однією особливістю є участь іноземних експертів і міжнародних організацій, які можуть проводити паралельні або спільні з українськими фахівцями дослідження. У таких випадках важливою є гармонізація методик, узгодження технічних стандартів, переклад висновків та взаємне визнання результатів [6].

З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну (лютий 2022 року) слідчими органами було зареєстровано понад 120 000 кримінальних проваджень за фактами воєнних злочинів. Ця статистика охоплює вбивства цивільного населення, руйнування інфраструктури, сексуальне насильство, застосування заборонених засобів ведення війни, викрадення людей тощо [9].

У кожному другому випадку призначається хоча б одна судова експертиза. Найпоширенішими є судово-медичні (понад 30 000), балістичні (понад 7 000), вибухотехнічні (близько 6 000) експертизи. Однак лише близько 15% усіх зареєстрованих проваджень передано до суду, що свідчить про складність доказування складу злочину та потребу у вдосконаленні механізмів збору, збереження і використання доказової бази [9].

На практиці існують проблеми з неузгодженістю між слідчими та експертами, недостатньою конкретикою у постановках про призначення експертизи, що ускладнює формулювання питань до експертів. Крім того, значна частина експертів перевантажена роботою або не має належної кваліфікації у військовій сфері. Відсутність єдиної електронної бази для зберігання результатів експертиз, їх дублювання та складність у міжвідомчій взаємодії також негативно впливають на оперативність розслідування.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що судова експертиза при розслідуванні військових злочинів в Україні є одним із ключових процесуальних інструментів встановлення істини у кримінальному провадженні. Осо-

бливості таких злочинів, зокрема умови їх вчинення, масштаб, характер ураження та наслідки, потребують гнучкого, міждисциплінарного та стандартизованого підходу до призначення та проведення експертних досліджень.

Аналіз практики свідчить про низку проблем: обмеженість доступу до місць подій, дефіцит кваліфікованих кадрів, неналежне документування доказів, труднощі з міжнародною співпрацею. Для подолання цих викликів необхідно вдосконалити законодавче регулювання, посилити кадровий та матеріально-технічний потенціал експертних установ, забезпечити цифрову трансформацію процедур та підтримувати координацію з міжнародними інституціями.

Перспективним напрямом є створення єдиного центру експертизи воєнних злочинів із залученням фахівців різного профілю, використанням новітніх технологій збору, аналізу й зберігання доказової інформації. Урахування міжнародного досвіду, дотримання принципів належної правової процедури та активне використання експертного потенціалу стануть запорукою ефективного розслідування і притягнення до відповідальності осіб, винних у військових злочинах.

Список літератури:

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду : прийнятий 17.07.1998. Офіц. пер. з англ. Київ : Міністерство юстиції України, 2006. 208 с.
2. Amnesty International. Investigating War Crimes: A Practical Manual. AI, 2022. 74 p.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI / Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII / Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.
5. Цимбалюк В. В. Судова експертиза у кримінальному процесі : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 320 с.
6. Костенко М. В. Призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. Київ : Наука, 2019. 240 с.
7. Удуг І. Б. Військові злочини: методика розслідування. Харків : Право, 2022. 288 с.
8. Human Rights Watch. Guidelines for Documenting War Crimes. HRW, 2023. 56 p.
9. Матеріали Офісу Генерального прокурора України. 2022–2024 URL : <https://gp.gov.ua/> (дата звернення: 30.04.2025).

Karpets Yu.V. PROCEDURAL FEATURES OF THE APPOINTMENT OF FORENSIC EXPERTISE IN THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES IN UKRAINE

The article provides a comprehensive analysis of the procedural features of the appointment of forensic expertise in criminal proceedings regarding war crimes committed during the armed aggression against Ukraine. In connection with the ongoing large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the issue of qualification, investigation and trial of war crimes is gaining particular relevance. War crimes, according to the Rome Statute of the International Criminal Court, include gross violations of international humanitarian law, in particular, intentional killing, torture, destruction of civilian objects, deportation of the civilian population, etc. [7]. Within the framework of criminal proceedings concerning such crimes, forensic examination serves as an important tool for obtaining objective information about the circumstances of the offense, the means of its commission, the consequences and the subjects. In the aspect of the above, it is emphasized that when investigating the specified criminal proceedings, forensic examination in

modern conditions is not only a source of evidence, but also a means of documenting crimes that may be qualified as international. It is emphasized that expert studies are of great importance not only for Ukrainian criminal proceedings, but also for proceedings that can potentially be carried out within the framework of international criminal proceedings (ICC). The author identifies the main types of expert studies used in practice: forensic, explosive, forensic, trace, psychological and psychiatric, military expert, as well as analysis of digital video and audio evidence. Special attention is paid to the issues of access to the scene of the incident, preservation of evidence, interagency and international cooperation, participation of foreign experts and standardization of procedures. The publication provides examples from Ukrainian and international practice, emphasizing the role of observing the chain of custody. Conclusions are formulated on the need to improve legal regulation, strengthen the technical base and integrate national mechanisms with international standards in the field of war crimes investigation.

Key words: war crimes; forensic examination; criminal proceedings; armed aggression; international law, forensics, criminal process, international criminal process.